



Son Dönem Osmanlı Tasavvuf Bürokrasisinde Kadınlar: Arşiv Belgeleri ve Meclis-i Meşâyih Kayıtları Işığında Bir Değerlendirme

Mehmet Tabakoğlu¹

Öz

Bu makale, arşiv belgeleri ile Meclis-i Meşâyih Defterlerini birlikte kullanarak Osmanlı'nın son dönemlerinde kadınların tekke ve tarikat hayatındaki konumunu tasavvufî, hukukî ve idarî boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Makalenin vaka analizine dayanan ilk bölümünde Şeyh Bula Hanım ve Hatib Ahmed İsfehânî Zaviyesinin tarihinde kadınların yeri, devamında “Şeyh Hanım” diye anılan Ümmü Gülsûm ve son olarak Bolulu Şeyh Fatma Hanım hakkında yürütülen tahkikat süreci incelenmiştir. İkinci bölümde kadınların meşihat, iâşe ve ikamet taleplerinden örnekler ele alınmıştır. Son bölümde müteveffâ şeyhlerin hanımlarının yeni görevlendirilen şeyhlerle yaşadıkları sorunlar üzerinde durulmuştur. Çalışmada Meclis-i Meşâyih kayıtları üzerinden kadınların çeşitli talepleriyle resmî süreçlerde muhatap alındıkları, taleplerinin değerlendirildiği, idari ve hukukî süreçlerle ilişki kurabildikleri ve bu yönleriyle tarihsel kayıtlarda takip edilebildikleri ortaya konulmuştur. Verilen kararların Meclis-i Meşâyih Nizamnâmeleri ve Tevcih-i Cihât Nizamnâmeleri ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kadın, Tekke, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Meclis-i Meşâyih, Kadın Şeyh, Vakıf.

Tabakoğlu, Mehmet. “Son Dönem Osmanlı Tasavvuf Bürokrasisinde Kadınlar: Arşiv Belgeleri ve Meclis-i Meşâyih Kayıtları Işığında Bir Değerlendirme”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/3 (01 Eylül 2026): 1859-1878. <https://izlik.org/JA38NF96DJ> <https://doi.org/10.32711/tiad.1969298>

Geliş Tarihi	12.06.2026
Kabul Tarihi	30.09.2026
Yayın Tarihi	30.09.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	



**Women in Late Ottoman Sufi Bureaucracy: An Assessment in Light of
Archival Documents and Records of the Council of Sufi Masters (*Meclis-i
Meşâyih*)**

Mehmet Tabakoğlu¹

Abstract

This article aims to examine the position of women in tekke and Sufi order life during the late Ottoman period from spiritual, legal, and administrative perspectives by utilizing archival documents alongside the “Meclis-i Meşâyih Defterleri”. In the first section of the article, which is based on case analysis, the place of women in the history of Şeyh Bula Hanım and the Hatib Ahmed İsfahânî Lodge, followed by the investigative process concerning Ümmü Gülsûm—known as “Şeyh Hanım”—and finally Bolulu Şeyh Fatma Hanım are examined. The second section addresses examples of women’s requests regarding spiritual leadership, subsistence and residency. The final section focuses on the conflicts that arose between the wives of deceased sheikhs and the newly appointed sheikhs. Through the records of the Council of Sufi Masters, the study demonstrates that women were engaged as official parties regarding their various requests, their petitions were evaluated, they interacted with administrative and legal processes, and they can thus be traced in historical records. Furthermore, the study attempts to establish the relationship between the decisions rendered and the “Meclis-i Meşâyih Nizamnâmeleri” as well as the “Tevcîh-i Cihât Nizamnâmeleri”.

Keywords: Sufism, Women, Tekke, Ottoman Archival Documents, Meclis-i Meşâyih, Female Sheikh, Waqf.

Tabakoğlu, Mehmet. “Women in Late Ottoman Sufi Bureaucracy: An Assessment in Light of Archival Documents and Records of the Council of Sufi Masters (Meclis-i Meşâyih)”. *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/3 (01 Eylül 2026): 1859-1878. <https://izlik.org/JA38NF96DJ> <https://doi.org/10.32711/tiad.1969298>

Date of Submission	12.06.2026
Date of Acceptance	30.09.2026
Date of Publication	30.09.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Sufism, Bolu, Türkiye, mehmettabakoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8866-3428

Giriş

Tasavvuf tarihinin hemen her döneminde kadınlarla ilgili çeşitli bilgi ve anlatılara rastlamak mümkündür. Tasavvufun kurumsallaşır tarikatların yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde kadınlar tarikatlara intisap etmişler, bu kurumların farklı kademelerinde sürekli yer almışlar ve sınırlı da olsa şeyhlik yapan kadınlar olmuştur.² Konuyla ilgili ilk müstakil kaynak Sülemî (öl. 412/1021) tarafından kaleme alınmış, eserinde 84 kadın sufiye yer vermiştir.³ Fakat Sülemî'nin başlattığı ve İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201)'nin devam ettirdiği⁴ bu kadın veli ve zâhidelere dair kayıt tutma düzenli bir gelenek halini almamış, tabakat kitapları ve menâkıbnâmelerde kadınlar çeşitli vesilelerle geçse bile haklarında ayrıntılı bilgiler verilmemiştir.⁵ Günümüzde hala Sülemî ve İbnü'l-Cevzî üzerinde akademik çalışmalar yapılmaya devam ettiği⁶ ve kadın sufiler ya da tasavvufta kadın konusuyla alakalı yazılan makalelerin de bu sınırlı tarihsel bilgiler nedeniyle hemen hemen birbirine benzer içerikler sunduğu anlaşılmaktadır.⁷ Bu konuda tarihsel süreçte kaynakların sınırlı olduğu dikkate alındığında, kadınların tasavvuf tarihindeki yerlerine ilişkin alternatif kayıtların kullanılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tasavvuf tarihinde kadının yeri ve önemini incelerken arşivlerin ve resmî kayıtların temel başvuru kaynakları arasında yer alması bir zorunluluk olarak kabul edilebilir. Arşiv belgeleri, meşihat defterleri ve şeriye sicilleri ele alınarak kadınların tekkelerdeki sayı ve görevleriyle ilgili yegâne çalışma Serpil Özcan'a aittir.⁸ Meclis-i Meşâyih üzerinde yapılan çalışmalarda ise kadın konusuna ayrılmış müstakil bir başlığa rastlanmamıştır.⁹

Literatürde klasik dönem Osmanlı tasavvuf tarihinde kadınların şeyhlik faaliyetine işaret eden az sayıdaki özgün çalışmadan biri Mehmet Necmettin Bardakçı'ya aittir. Çalışmada Hamidoğulları Beyliği döneminde Eğirdir'de Hızır Bey tarafından kurulan Yazla

² Örneğin Mevlevîlikte kadın konusuyla ilgili Hülya Küçük tarafından yapılan çalışmalar konuyla ilgili çok sayıda örnek sunmaktadır. Hülya Küçük, "Mevlevî Hanım Halife ve Şeyhler", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/20 [Mevlânâ'ya Armağan Sayısı] (2007), 71-76; Hülya Küçük, "Kütahya Mevlevîhânesi'nin Hanım Şeyhleri", *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği (Ergun Çelebi Sempozyumu 23-25 Ekim 2014)*, ed. Bilal Kemikli - Asiye Tıǧlı (Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015), 190-199.

³ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye ve Yelîhi Zikrû'n-Nisveti'l-Müteabbidâtî's-Sûfiyyât* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424), 387-425.

⁴ İbnü'l-Cevzî *Sıfatü's-Safve* adlı eserinde 234 kadın âbide ve zâhideye yer vermiştir. Hatta isimleri bilinmeyen âbide ve zâhide kadınlara yer vermesi de ayrıca dikkate şayandır. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1405), 4/391-396; Dilaver Güre, "Sıfatü's-Safve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/106.

⁵ Kadın sufilerle ilgili sınırlı başvuru kaynaklarının kısa bir tanıtımı için bkz. Hatice Çubukçu, *İlk Dönem Hanım Sûfiler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 19-22.

⁶ Hatice Çubukçu, *İlk Dönem Hanım Sûfiler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006); Nazife Vildan Güloğlu, *Tasavvufta Kadın* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2011).

⁷ Örneğin bkz. Nuran Çetin, "Tasavvufta Kadın Anlayışı", *Müslüman Kadının Tarihi - 3 Düşüncede Müslüman Kadın*, ed. Feyza Betül Köse (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 141-158.

⁸ Serpil Özcan, "Arşiv Belgelerine Göre Tekkelerde Kadınlar ve Görevleri", *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2022), 615-644.

⁹ Osman Sacid Arı, *Meclis-i Meşâyih Arşivine Göre Hicri 1296-1307 (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005); Zekeriya Akman, *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*, ed. Yasin Topaloğlu (Ankara: Elips Kitap, 2013); İsmail Kaya, *Meclis-i Meşâyih -Osmanlılarda Devlet-Dini Grup İlişkilerinde Denetleyici ve Düzenleyici Bir Kurum-* (Ankara: Fecr Yayın, 2023); Mine Durmuş, *Meclis-i Meşâyih Sultan II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar* (İstanbul: Sufi Kitap, 2024); Meliha Aydın, *Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879-1909)* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

Zâviyesi'nin yönetimini on yıl boyunca fiilen üstlenen Şehribânû Hanım hakkında bilgi verilmiştir. Vakfiyedeki evlâdiyet şartlarına dayanarak postnişinlik makamına geçen Şehribânû Hanım'ın sâliklere kapı arkasından bilfiil biat vermesi kadınların tarikat tarihindeki yerleri açısından nadir ve önemli bir örnektir. Onun bu faaliyetleri bazı dervişler tarafından eleştirilse bile çoğunluk tarafından kabul edilmiştir.¹⁰

Erken dönem rivayetleri daha çok kadınların manevî yetkinliğine odaklanmışken, Osmanlı arşiv kayıtları ise kadınlarla ilgili konuların idarî ve hukukî düzenlemelerde nasıl ele alındığını göstermektedir. Çalışma, ilk olarak sınırlı arşiv kayıtları sayesinde kadınların tasavvufi hayatın içerisinde gösterdikleri faaliyetlerden örnekler sunarken devamında Meclis-i Meşâyih kayıtlarında kadınların tekke hayatındaki yerlerini ortaya koymak amacıyla kadınlarla ilgili örnek olaylara yer vermektedir. İsimleriyle belgelere kaydedilen bu hanımların ne gibi talepleri olduğu ve bunlara nasıl karşılıklar verildiği çalışmanın cevap aradığı en temel sorulardandır.

Hukuk ve toplumsal tarihimiz için de ayrıca önemi haiz olan bu belgelerdeki taleplere verilen karşılıklar ve sorunların çözümündeki hukuki zemin Meclis-i Meşâyih Nizamnâmeleri¹¹ (MMN) ve Tevcîh-i Cihât Nizamnâmeleridir¹² (TCN). Şeyhlerin görevlendirilmesinde uyulacak kurallar, vefat sonrası tevcihlerin nasıl yapılacağı, tekkelerde ortaya çıkan sorunların ve anlaşmazlıkların nasıl çözüleceği gibi hususlar bu nizamnamelere göre değerlendirilmiştir. Çalışmada yeri geldikçe bu nizamnamelerin verilen kararlarla nasıl ilişkili oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın başlığında yer alan “Tasavvuf Bürokrasisi” ile tekke ve tasavvufi faaliyetlerle ilgili düzenleme, görevlendirme, sorun çözme, vakıf, gelir, arşiv ve resmî yazışmalar gibi idarî iş ve işlemler kastedilmiştir.

1. Arşiv Kayıtlarından Şeyh Olarak Anılan Kadın Örnekleri

Tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinde kadın zâhide, âbide, sufi, şeyhe, veliyye ve mürideler var olmuş; Bayezid Bistâmî (öl. 234/848 [?]), Zünnûn (öl. 245/859 [?]) ve Şiblî (öl. 334/946) gibi bazı büyük sufiler, kadınlar tarafından irşad edildiklerini açıklamaktan imtina etmemiş ve bununla övünmüşlerdir.¹³ Özellikle 17. yy.'dan sonra bu gibi unvanlarla anılanları görmek zor olsa da kadınlar, genellikle tekkelerin manevî, sosyal ve idari hayatında aktif, ancak mahremiyet ve şeriat sınırları içinde tanımlanmış roller üstlenmişlerdir. Kadınların tekkelerdeki varlığı, dönemin dinî ve toplumsal mahremiyet anlayışı çerçevesinde belirli usullere tâbi olmuştur. Kadınların bir şeyhe intisabı sırasında da mahremiyet esasları gözetilmiş; fiziksel temas kurulmadan sözlü veya yazılı biat yapılması benimsenmiştir.¹⁴

¹⁰ Mehmet Necmeddin Bardakçı, “Hızır Bey Tarafından Eğirdir’de Kurulan Zaviyede Bir Kadın Şeyh: Şehribânû Hanım”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu V: Hamidoğulları Beyliği: Bildiriler*, ed. Mehmet Şeker vd. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 270-274.

¹¹ Muharrem Varol, “Osmanlı Devleti’nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23 (2010), 39-63.

¹² Talip Ayar, “Cihât Mevzuatı”, *Vakıflar Dergisi* 48 (2017), 145-193.

¹³ Süleyman Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 51.

¹⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983), 281; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ensar Neşriyat, 2004), 189; Hülya Küçük, “Tasavvuf Literatüründe ‘Anne’ Kavramı ve Mürid Olarak Anneler: Tûrâbî (Biyolojik) Anneden İlâhî Anneye”, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2023), 56.

Tasavvuf tarihi kaynaklarından öğrenilemeyen fakat arşiv kayıtları sayesinde kendilerinden haberdar olunan ve şeyh olarak anılan az sayıda kadın örneğe rastlanmaktadır. Bu manada arşiv ve vakıf kayıtlarında yapılacak çalışmaların artması belki tasavvufa gönül veren daha fazla kadının isim ve kimlikleriyle bilinmesine vesile olacaktır.

1.1. Şeyh Bula Hanım ve Hatib Ahmed İsfahânî Zâviyesi

Osmanlı tasavvuf tarihinde kadınların şeyhlik makamıyla ilişkisini gösteren erken tarihli örneklerden biri Ankara'daki Hatib Ahmed İsfahânî Zâviyesi'ne aittir. 1522 tarihli Ankara Sancağı Evkâf Defteri'nde zâviyenin meşihatının daha önce Hatib Nimetullah ve Seydî İbrahim tarafından müştereken yürütüldüğü belirtilmekte, daha sonra ise "meşihât berât-ı hümayûnla Mehmed kızı Efendi Bulâ ve Şeyh Bulâ'ya virilmeğin" kaydı yer almaktadır. Bu kayıt, Bula Hanım'ın yalnızca tekke çevresinde nüfuz sahibi bir kadın olmadığını, zâviyenin meşihatiyle doğrudan ilişkilendirildiğini göstermektedir. Ayrıca "Şeyh Bulâ" şeklindeki açık ifade, söz konusu kadının dönemin resmî kayıtlarında şeyh unvanıyla anıldığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Şeyh Bula Hanım, Osmanlı arşiv ve vakıf kayıtlarında kadın şeyhlere dair tespit edilebilen erken örneklerden biridir. Bununla birlikte mevcut kayıtlar, onun meşihat faaliyetlerinin mahiyeti ve kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir.¹⁵

Hatib Ahmed İsfahânî Zâviyesine ait vakıf ve hurufât kayıtları, kadınların bu kurum içerisindeki varlığının uzun süre devam ettiğini göstermektedir. Nitekim 18. yy. sonlarında Seyyid Mehmed kızı Şerîfe'nin zâviyedâr olarak görev yaptığı, vefatından sonra da vakıf hisselerinin erkek ve kadın evlâtlar arasında müştereken tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Şerîfe Fatma, Şerîfe Rahim, Şerîfe Ayşe ve Şerîfe Emine gibi kadınların vakıf hissedarları arasında zikredilmesi, kadınların zâviyenin kurumsal yapısı içerisinde yalnızca şeyh ailesinin mensupları olarak değil, vakıf haklarına sahip şahsiyetler olarak da yer aldıklarını göstermektedir. Bu yönüyle Hatib Ahmed İsfahânî Zâviyesi, kadınların Osmanlı tasavvuf ve vakıf hayatındaki rollerinin takip edilebildiği dikkat çekici örneklerden biridir.¹⁶

Aynı zâviye, 19. yy. sonlarında Meclis-i Meşâyih'in denetim alanına girdiğinde ise kadınların meşihat ve tekke tasarrufu konusundaki taleplerinin farklı bir idarî ve hukukî çerçevede değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan 19 Muharrem 1301 (20 Kasım 1883) tarihli kayıtlarda karşımıza çıkan Şerife Halime Hatun vakası, Osmanlı tasavvuf kurumlarının klasik dönemden son döneme uzanan dönüşümünü takip etmek açısından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Bu belgelere göre, Halime Hatun berat sahibi bir müteveli ve zâviyedar olup, bu görevler için yerine vekâleten Halil Efendi'yi bırakarak İstanbul'a gitmiş, ancak yokluğunda zâviyedarlık hizmetlerinin aksadığı ileri sürülerek görevden alınması talep edilmiştir. Tekkeye ait önceki kayıtların incelenmesinden ortaya çıkan bilgilere göre Şerife Halime Hatun'un sahip olduğu tevliyet ve zâviyedarlığın, vefat eden annesi Esmâ Hâtun'dan kendisine intikal ettiği anlaşılmıştır. Meşihat ciheti ise 26 Muharrem 1283'te (10 Haziran 1866) Mustafa Efendi'ye verilmiştir. 19 Muharrem 1301 (20 Kasım 1883) tarihinde de meşihatın hamal esnafından Mustafa Efendi'de bulunduğu dair bir mazbata mevcuttur. Ankara Vilayeti, hamallık

¹⁵ Abdülkerim Erdoğan, "İmrûu'l-Kays ve Ankara Arab Dağı (Cebel-i Arab)", *Büyük Arap Şairi İmrûu'l-Kays ve Ankara*, ed. Atik Aydın vd. (Ankara: ASBÜ Yayınları, 2024), 12-13. Bu çalışmada kaynak belgelerin orijinal görüntüleri bulunmaktadır. Bkz. Erdoğan, "İmrûu'l-Kays ve Ankara Arab Dağı (Cebel-i Arab)", 28-29.

¹⁶ Erdoğan, "İmrûu'l-Kays ve Ankara Arab Dağı (Cebel-i Arab)", 13-14, 29.

mesleğinin meşihate uygun olmadığını ve Mustafa Efendi ve Halime Hanım arasında anlaşmazlık bulunduğunu gerekçe göstererek, görevlerin bu ikisinden alınıp dışarıdan Horasanlı Hacı Ekber Efendi'ye verilmesini önermiştir. Bu teklife karşı çıkan Meclis, vakfın “evlâda meşrut” düzenlemesini esas alarak vakfın şartları arasında zikredilen “evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı vâkıfın zükûr ve inâsından” şeklinde tanımlanan görevlerin vakıf evladı dışındaki yabancı birine verilmesinin şart-ı vâkıfa aykırı olacağına hükmetmiş ve Halime Hatun'un tevliyet¹⁷ ve zâviyedarlık haklarını, Mustafa Efendi'nin de meşihatini koruyarak yerel idarenin görevden alma talebini reddetmiştir. Bu karar MMN (1866) 15. maddesinde yer alan, boşalan bir tekkenin hangi usul üzere şart kılınmışsa o vakıf şartına müracaatı emreden kuralı¹⁸ ve TCN (1870) 9. maddede yer alan şartlı cihetlerde, vâkıfın belirlemiş olduğu şartlara ve eskiden beri uygulanagelen usul üzere hareket edilir,¹⁹ hükümlerine dayanmaktadır.

Uhdesinde bulunan tevliyet ve zâviyedarlık görevlerine ek olarak meşihat cihetini de talep eden Şerife Halime Hatun'un talebi, bu vazifenin kadınlara tevcihinin şeran caiz olmaması gerekçesiyle reddedilmiştir. Daha sonraki başka bir yazıda da Halime Hatun'a meşihat cihetinin verilemeyeceği ve meşihat cihetine müdahalesinin de caiz olmadığı gerekçesiyle söz konusu görev, Halvetî meşâyihinden Osman Efendi'nin niyabetinde merhum şeyhin küçük oğlu İbrahim'e tevcih edilerek bir nâib atama yoluna gidilmiştir.²⁰ Bu karar MMN (1866) 5. maddede yer alan “...müteveffânın terk eylediği oğlu sağır ise kesb-i ehliyyet ve istihkâk edinceye değin ol tekyeye mensûb hulefâdan biri vekâleten intihâb olunur, yoğise ol tarikden ehliyyetli bir zât intihâb olunacaktır.”²¹ ve TCN (1873) 6. maddede yer alan “Küçük evlada tevcih edilecek cihetler, mutlaka hizmetleri nâib tarafından yerine getirilmek şartıyla verilecektir.”²² hükümlerine göre alınmıştır. Sonuçta geçmişinde meşihatın bir kadına verildiğini bildiğimiz zâviye için bu dönemde bir kadına meşihatın verilmeyeceği ve bunun da gerekçesi olarak şer'î uygunsuzluğun gösterildiği ve neticede zaviyedârlık ve meşihat görevlerinin birbirinden ayrı olduğu açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.

1.2. Sürgün Şeyh Ümmü Gülsüm Hanım:

Kadınlara tasavvufi alandaki varlığı her zaman sorunsuz bir biçimde kendini göstermemiştir. Kadınlara hilâfet verilmesi, şeyhlik veya mürşidlik makamına getirilmeleri meselesi, tarih boyunca fikhî, ahlâkî ve idarî tartışmalara yol açmıştır. Özellikle kamu düzeni, mahremiyet ve “fesad” ihtimali gibi gerekçeler, kadınların manevî yetkinlikleri kabul edilmekle birlikte meşihat söz konusu olduğunda kararlar

¹⁷ Vakıf işine bakmak vazifesine tevliyet denmektedir. Sözlükte “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen” gibi anlamlar taşıyan mütevellî kelimesi terim olarak vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder. Bu görev ve tekyeye velâyet (vilâyet), görevlendirmeye tevliyet denilmektedir. Osmanlı uygulamasında mütevellinin yaptığı iş için çoğunlukla tevliyet kullanılır. Mehmet Zeki Pakalın, “Tevliyet”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993), 3/484; Nazif Öztürk, “Mütevellî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/217.

¹⁸ Varol, “Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi”, 63.

¹⁹ Ayar, “Cihât Mevzuatı”, 148.

²⁰ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, ed. Hasan Kamil Yılmaz vd. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2025), 1/331-332; 2/602-603; 3/21.

²¹ Varol, “Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi”, 61.

²² Ayar, “Cihât Mevzuatı”, 150.

genellikle olumsuz yönde verilmiştir. Aşağıdaki iki Şeyh Hanım vakasında bir sürgün bir de temkinli izin verme sonucu okunmaktadır.

17 Receb 1198 (6 Haziran 1784) tarihli bir arşiv belgesinde “Şeyh Hanım” olarak anılan Ümmü Gülsüm Hanım vakasından bir sürgün hikayesi öğrenilmektedir. İstanbul’da Edirnekapi Sarmaşık Mahallesinde yaşayan ve kendisine Şeyh Hanım denen Ümmü Gülsüm Hanım’ın, çeşitli hile ve aldatma yöntemleriyle halkı saptırdığı iddiası üzerine hakkında tahkikat yapılmış; bu tahkikat neticesinde İstanbul ve havalisinde bulunmamak şartıyla Midilli’ye sürgün edilmesine karar verilmiştir. Belge, Ümmü Gülsüm Hanım’ın hangi tarikata mensup olduğu veya ne tür tasavvufi faaliyetler yürüttüğüne dair ayrıntı vermemekle birlikte, “Şeyh Hanım” unvanının devlet nezdinde mutlak bir meşruiyet sağlamadığını; aksine kamu düzeni ve ahlâk endişeleriyle yaptırma konu olabildiğini göstermektedir.²³

1.3. Bolulu Şeyh Fatma Hanım:

19. yy. ortalarında cereyan eden Bolu örneği, kadınların şeyhlik faaliyetinin farklı bir bağlamda meşruiyet kazanabildiğini ortaya koymaktadır. Bolulu Şeyh Fatma Hanım, Halvetî-Şabânî geleneği içerisinde, Mudurnulu Halil Rahmî Efendi’den (öl. 1284/1867-68)²⁴ hilâfet almış bir kadın sûfi olarak arşiv belgeleri sayesinde ayrıntılı biçimde tanınabilmektedir.²⁵ 1279/1863 tarihli belgenin yazışma silsilesine bakıldığında ilk olarak Bolu’da bir ihbar/istihbârat veya şikâyet sonrası Fatma Hanım’la ilgili bilgi toplanmıştır. Bu bilgi önce Bolu’daki yetkililer (muhtemelen naib, kadı veya yerel idareciler) tarafından kayıt altına alınmıştır. Bolu, o dönemde İzmit Mutasarrıflığına bağlı olduğu için durum dönemin İzmit Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa’ya bildirilmiştir. Mutasarrıf, Bolu’dan resmi bilgi istemiş ve gelen cevabı üst makamlara iletmıştır. Vilâyet-Sadâret arası haberleşme, mutasarrıfın raporu aracılığıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyyeye gönderilmiştir. Meclis burada “işin araştırılması” kararı almış ve konuyu Sadâret makamına arz etmiştir. Meclis-i Vâlâ, dini içerikli bir mesele olduğu için konuyu Meşihat Makamına da havale etmiş; Meşihat, şeri açıdan zahiren bir uygunsuzluk olmadığını ancak ileride bir olumsuzluk ihtimali bulunduğunu belirtmiştir. Nihai kararı veren Sadâret; Meşihat ve Meclis-i Vâlâ’nın değerlendirmesiyle, şimdilik müdahale edilmemesi ama ileride bir uygunsuzluk olursa o zaman işlem yapılması gerektiğine karar vermiş ve kararı, tekrar İzmit Mutasarrıflığına ve oradan Bolu’ya iletmıştır. Yazının hiyerarşisini bu şekilde netleştirdikten sonra içeriğine bakıldığı zaman şunlar öğrenilmektedir:

Belge, 1279/1863 senesinde Bolu Gölyüzü mahallesi sâkinlerinden Fatma Hanım’ın evini “semâhane” ve “tekke” haline getirdiğini, cuma ve pazartesi geceleri toplanan kadınlara

²³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) AE.SABH.İ 267/18000

²⁴ Halil Rahmi Efendi, Mudurnu doğumlu olup vefatı *Sefîne-i Evliyâ*’da 1284/1867-68 olarak verilmiştir. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, thk. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), 4/93. Kendisi Geredeli Abdullah’ın halifesi olarak Mudurnu Sultan Süleyman Camii’nde irşad ile meşgul olmuştur. Geredeli Abdullah Efendi’nin şeyhi de Mustafa Safî’dir. Safî Efendi ve halifeleri hakkında müstakil bir menâkıbnâme sayesinde bilgi sahibi olunabilmektedir. Fakat menâkıbnâmede Fatma Hanım’la ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Derviş İbrahim Hilmi Bey, *Menâkıbnâme-i Mustafâ Safî-i Âmedî*, çev. Serdar Uğurlu (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2017). Ayrıca bkz. Hür Mahmut Yücer, “19. Asırda Bolu Şehir Hayatında Şabanilik: Mustafa Safî Efendi ve Aktaş Dergâhı”, *I. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu -Şeyh Şa’bân-ı Velî’yi Anma ve Anlama-*, 4-6 Mayıs 2012 Kastamonu, 2 Cilt (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2012), 289-306; Bedriye Reis, “Bolu’da Halvetîliğin Temsilcileri”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (2016), 423-451; Mehmet Tabakoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyılda Bolu Aktaş Halvetî Dergâhı, Mustafa Safî Efendi (ö. 1263/1846) ve Oğlu Nasrullah Efendi (ö. 1312/1896)”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 26/1 (2026), 412-425.

²⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) MVL.648/28.

usulünce evrâd ve ezkâr yaptırdığını bildirmektedir. Fatma Hanım, bu yaptıkları nedeniyle halk arasında “Şeyh Hanım” olarak anılmaktadır. Kocas Kazaklı[?] Mehmed Efendi, nâib olarak görev yapmaktadır. Dolayısıyla eşinin belirli bir resmî görevi olduğu için Fatma Hanım’la ilgili bilgilere ulaşmanın zor olmadığı tahmin edilebilir. Belgeye göre Fatma Hanım’ın şeyhi o dönem Mudurnu’da Halvetî Tarikatı postnişini Halil Efendi’dir. Menâkıbnâme ve arşiv belgesine dayanarak bu zatın Halil Rahmî Efendi olduğu söylenebilir. Fatma Hanım’ın, yazının yazıldığı 1279’dan 4 sene önce [1275/1859] Mudurnu’da Halvetiyye Tarikatı irşâd postunda bulunan Şeyh Halil Efendi’den halifelik aldığı bildirilmiştir. Yine Fatma Hanım’ın, yazışmanın yapıldığı 3 Zilkâde 1279 [Çarşamba] tarihlerinde Mudurnu’da halvette olduğu bilgisi verilmiştir.²⁶ Bu bilgi de çok kıymetlidir. Çünkü hanımların halvete girmesi tasavvuf tarihinde çok nadir rastlanan bir durumdur ve halvet uygulaması özellikle halifelik ve şeyhlik yapacak dervişlere verilen eğitimlerdendir.

Belgedeki bilgilere göre Fatma Hanım’ın soruşturmasında diğer şeyhlerle birlikte Hâfız Osman Efendi’nin de görüşü alınmıştır. Hafız Osman, Halil Efendi’nin halifelerindendir. Dolayısıyla Fatma Hanım ve Hafız Osman aynı şeyhten hilafet almış olmaktadır. İzmit’te postnişin olan Hâfız Osman ve diğerlerinin değerlendirmesi, akıl ve şeriat yönünden Fatma Hanım’ın şeyhliğinin illetten sâlim olmayacağı ve ileride bir fesada yol açabileceği yönündedir. Neticede belgedeki ifadelerin hepsini doğru kabul ederek yorumladığımızda Halil Efendi’nin hilafet verdiği Fatma Hanım’ın şeyhliğine, yine Halil Efendi’nin halifelerinden biri olan Hâfız Osman Efendi karşı çıkmış ve olumsuz görüş beyan etmiştir. Olayın soruşturulmasını isteyen yazının ilk bölümünde “bazı mertebe uygunsuzluk” meydana geldiği ifade edilmiş olsa da yapılan incelemenin ardından zahirde şeri şerife aykırı bir uygunsuzluğun bulunmadığı tespit ve ifade edilmiştir. Burada uygunsuzlukla kastedilenin, kadın-erkek bir arada zikir yapılması tahmininde bulunulabilir. Fakat yapılan tahkikat neticesinde kadın-erkek birlikte zikir değil, sadece hanımlara özel âyinler yapıldığı anlaşılmaktadır. Yazının hemen başlangıcındaki “birtakım havâtini başına toplamak” ifadesi de bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Kendisine Şeyh Hanım denmesi, evinin yanına semâhâne ve iki oda yaptırması, cuma ve pazartesi geceleri usûlünce ayin yaptırması, kendi şeyhinin belli olması ve ondan hilafet alması, ayrıca herkesçe bilinen merkezi bir yerde halvete girmesi Fatma Hanım’ın tasavvuf tarihindeki müstesna yerini göstermeye yetecek kayıtlardır.

Olayın soruşturulmasındaki nihaî karar da fevkalade önemlidir. Çünkü şeriata aykırı herhangi bir hali tespit edilemeyen Fatma Hanım hakkında “vehim ve zanna dayanarak herhangi bir hüküm verilemeyeceği” ama ileride sıkıntılı bir durum meydana gelirse o zaman icabına bakılması gerektiğidir. Diğer taraftan tahkikat metninde yer alan bu “ileride fesad ihtimali” vurgusu, dönemin şeri-fikhî hassasiyetini ve kadına karşı temkini yansıtmaktadır: Mevcut halde şeriata aykırılık bulunmadıkça müdahale edilmemesi fakat olası bir ihlâlde işlem yapılacağının kayıt altına alınması, kadınların şeyhlik yapabilmesine karşı koşullu ve mesafeli bir meşruiyet bakışı olarak değerlendirilebilir.

Fatma Hanım’ın kadınlara yönelik irşad faaliyetleri ve halk arasında şeyh sıfatıyla tanınan konumu resmî makamlarca yasaklanmamış ve fiilen kabul edilmiştir. Faaliyetlerinin engellendiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Belki faaliyetlerinin sona erdirilmesi niyetiyle yapılan şikâyet ve bu amaçla yapılan tahkikat,

²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) MVL.648/28.

aksi bir neticeye ulaşmış ve Fatma Hanım tarikat faaliyetlerine devam edebilmiştir. Fakat şurası da açıktır ki kendi dönemi itibarıyla nadir ve önemli bir vaka olan bu şeyhlik, beratlı bir meşihat ve resmî bir görevlendirme değildir.

Evlerde ayin konusu daha sonraki zaman diliminde Meclis-i Meşâyih Nizâmnamesinin (1891) 17. maddesiyle yasaklanmıştır.²⁷ Yani Fatma Hanım dönemindeki kısmi izin bundan sonra kadın erkek herkes için resmî olarak yasak haline gelmiştir.

Şehribânû Hanım, Şeyh Bula Hanım, Ümmü Gülsüm Hanım ve Şeyh Fâtma Hanım'a dair arşiv kayıtları birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı tasavvuf tarihinde kadınların şeyhlik faaliyetlerinin sıkı bir denetime tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Fatma Hanım örneğinde görüldüğü üzere, belirli bir tarikat geleneği içerisinde, kadınlara mahsus bir irşad alanı tanımlandığında ve şeri açıdan zahirî bir aykırılık tespit edilmediğinde hanımların kendi aralarındaki şeyhliğine müdahale edilmemiştir. Buna karşılık, Ümmü Gülsüm Hanım vakasında olduğu gibi, faaliyetin mahiyeti ve sınırları belirsiz ve fezahat gibi çeşitli suçlarla ilişkili görüldüğünde devletin sürgün gibi ağır yaptırımlara başvurabildiği görülmektedir. Bu durum, Osmanlı'da kadın şeyhlerin varlığını değil; sınırlarının sürekli müzakere edilen, şartlı ve denetime açık bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan incelenen örnekler, Osmanlı tasavvuf tarihinde kadınların meşihat ve irşad faaliyetlerinde bulunmalarının yaygın bir uygulama olmadığını, ancak tamamen istisnâî ve tekil hadiseler olarak değerlendirilemeyeceğini de göstermektedir. Farklı tarikat çevrelerinde ve farklı dönemlerde rastlanan bu örnekler, kadınların belirli şartlar altında ve belirli bir sınır çerçevesinde tasavvufi faaliyetlerin doğrudan içerisinde olabildiklerine işaret etmektedir. Neticede Osmanlı'da kadınların şeyhliğe yönelik faaliyetleri nadir görülen, idarece sıkı takip edilen bir olgu olarak yorumlanabilir. Şerife Halime Hatun örneğinde görüldüğü üzere Meclis-i Meşâyih kayıtlarında da aynı durumu görmek mümkündür. Bu açıdan Meclis-i Meşâyih kayıtları tekkelerde kadınlarla ilgili farklı ve kıymetli bilgilere ulaşabilmeyi mümkün kılmaktadır.

2. Kadınların Meşihat, İâşe ve İkâmet Talepleri²⁸

Meclis-i Meşâyih kayıtlarında kadınların hem aile düzenini korumak hem de dergâh müştemilatındaki ikamet ve iâşe haklarını savunmak ve devam ettirmek adına Meclis'e doğrudan başvuru yaptıklarını gösteren bir örnek, 26 Şevval 1315 (20 Mart 1898) tarihli Kastamonu Celvetî Dergâhı vesikasıdır. Bu belgeye göre dergâh şeyhi Hâfız Ali Rıza Efendi'nin vefatı üzerine, meşihatın Yunus Necâtî Efendi'ye tevcihi süreci resmi makamlar arasında yazışmaya konu olmuştur. Bu görevlendirme esnasında merhum şeyhin annesi Rüveyde Hanım, resmi makamlara bir dilekçe sunarak sürece doğrudan dahil olmuştur. Rüveyde Hanım dilekçesinde; kendisinin dergâha güzel bir şekilde baktığını ve gelip gidenleri doyurduğunu vurguladıktan sonra, postnişinlere mahsus hânedan başka barınacak evleri ve geçim kaynakları bulunmadığını ifade etmiştir. Harbiye'de okuyan oğlu eğitimini tamamlayıp zâbit oluncaya kadar resmi meşihat

²⁷ “Meşihâti bulunmayan cevâmî ve mesâcid-i şerîfe ile türbe ve hânelerde âyin-i tarikat-ı alîyye icrâ olunmayacak ve bu gibi mahallerde âyin-i tarikat-ı alîyye icra edildiği tahakkuk ettiği halde men' edilecektir.” Varol, “Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi”, 67.

²⁸ Meclis-i Meşâyihin kadınların iâşe ve barınma taleplerine yönelik verdiği olumlu kararlar bu araştırmanın sınırlarını aşacak ve müstakil bir çalışmaya konu olacak kadar fazla olduğundan burada sadece hukuki bir sorun haline gelen meseleler ele alınmaya çalışılmıştır.

işlemlerinin tamamlanmasını ve bu süre zarfında ailenin “mahv ü perişân edilmemesi” için görevin vekâleten yürütülmesini talep etmiştir. Meclis-i Meşâyih, bir kadının aile bütünlüğünü ve dergâhın hizmetlerini korumaya dönük bu talebini “muvâfık-ı hâl ve maslahat” görerek kabul etmiş ve dergâhın vekâleten idaresinin devamına onay vermiştir. Bu vaka, kadınların resmi şeyhlik unvanını şer’ân alamasalar da dergâhın fiziksel mekanlarını, iktisadi imkanlarını ve sosyal işleyişini kendi adlarına ve aileleri adına ne kadar tecrübeli ve etkili bir şekilde savunabildiklerini göstermesi bakımından önemli bir örnek sunmaktadır.²⁹

Serpil Özcan, söz konusu belgeye atıfta bulunarak vefat eden şeyhin annesi Rüveyde Hanım’ın meşihat vazifesini vekâleten yürütmesine karar verildiğini ve bu görevlendirmenin nizamname açısından dikkat çekici olduğunu ileri sürmüştür.³⁰ Ancak orijinal meclis kararı fıkhi ve idari açıdan incelendiğinde, bu yorum yeniden değerlendirilmelidir. Ayrıca Özcan’ın Halveti dediği bu dergâh bir Celveti Dergâhı olup dergâhın diğer bir adı Mustafa Efendi Zâviyesi’dir.³¹ Konuyu daha net bir şekilde açıklığa kavuşturan 3 Cumâdelâhire 1320 [7 Eylül 1902] tarihli diğer bir Meclis-i Meşâyih kaydı, Numan Muhlis imzalı bir arzuhalin içeriğindeki bilgilerdir. Bu belge, Numan Muhlis’in Mekteb-i Harbiye’yi bitirerek mülazım olduğu, Kastamonu Fırka-i Askeriyesinde göreve başladığı ve Kastamonu Mustafa Efendi Zâviyesi meşihatının vefat eden kardeşi (Ali) Rıza Efendi’den sonra boşalması nedeniyle imtihan sonucunda göreve ehil olduğu anlaşılan amcası Şeyh Yunus Efendi’ye mazbatayla verildiğini bildirmektedir.³² Dolayısıyla 1315/1898 tarihli ilk belgeyle uyumlu olan bu belgeye göre o tarihlerde Harbiye öğrencisi olan Numan Muhlis, 4 sene sonra 1320/1902’de askeriyede görev yapmaktadır ve amcası Yunus Efendi’nin imtihan neticesinde meşihat için yeterliliğe sahip olduğu anlaşılmış ve dergâhın mazbatalı şeyhi olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla Rüveyde Hanım’ın bu ikinci belgede de kendisi için bir meşihat talebi ve Meclis’in de bu yönde bir kararı bulunmamaktadır. Meşihat, Ali Rıza Efendi vefat ettikten sonra evlâd-ı vâkıftan olduğu ifade edilen Yunus Necati Efendi’ye vekaleten verilmiş, Rüveyde Hanım bu süreçte Ali Rıza Efendi’nin ailesinin mağduriyet yaşamaması için dergâhta kalmaya ve dergâh hizmetlerini sürdürmeye izin istemiştir. Meclis de bunları uygun bulmuştur.

²⁹ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 3/285-286.

³⁰ Özcan, “Arşiv Belgelerine Göre Tekkelerde Kadınlar ve Görevleri”, 638-639. Mine Durmuş’un çalışmasında da benzer bir değerlendirme bulunmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili belgelerin okunmasında bazı hatalar bulunmaktadır. Rüveyde Hanım, vefat eden Hafız Ali Rıza Efendi’nin eşi değil annesidir. Ayrıca “...vefat eden şeyhin oğlu Mekke’de tahsilini bitirinceye kadar...” cümlesindeki talebe olan vefat eden şeyhin oğlu değil kardeşidir. Mekke olarak okunan yer Mekteb-i Harbiye şeklinde olmalıdır. Belge tarihinde de bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Bkz. Durmuş, *Meclis-i Meşâyih Sultan II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar*, 152-153 (Dipnot:151).

³¹ Aziz Mahmud Hüdâî’nin halifelerinden Mustafa Devâtî tarafından Kastamonu Kırkçeşme Mahallesinde kurulan bu Celveti Dergâhının tasarrufları, İstanbul’daki Hüdâî Asitânesi postişinlerinin onayıyla gerçekleşmiştir. Osman Gördebil, “Aziz Mahmûd-ı Hüdâî Hulefâsından Devâtî Mustafa Efendi ve Kastamonu’da Kurduğu Celveti Tekkesi”, *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu Kastamonu’nun Manevi Mimarları- 4-6 Mayıs 2014* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014), 247-257. Bizim incelediğimiz belgede de Yunus Efendi’nin Hüdâî Hankâhı postişini tarafından teklif edildiği bilgisi verilmiştir. Yunus Efendi’nin görevlendirme bilgilerini içeren 1320/1902 tarihli Meclis-i Meşâyih kaydından, Kastamonu Celveti Dergâhı’nın, tekkelerin kapatıldığı 1925’e kadar faaliyet gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla tekkenin tarihi 3 asırdan fazla bir zamana yayılmıştır. Cami, tekke, imaret, kütüphane ve türbeden oluşan yapının enkazı 1940’lı yıllarda satılmış fakat Vakıflar Genel Müdürlüğü 2005 yılında Cami ve türbeyi yeniden inşa etmiştir. Günümüzde Kastamonu Cebail Mahallesi Kırkçeşme Caddesi Selçuk Sokağına açılan köşede ibadete ve ziyarete açıktır. Cami, tekke ve türbenin tarihi için Bkz. Fazıl Çiççi, *Kastamonu Camileri - Türbeleri ve Diğer Tarihî Eserler -I-* (Ankara: Kastamonu Belediyesi, 2012), 158-159; 308-310.

³² Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 3/561.

İlk belgede geçen “meşihat vazîfesinin bi'l-vekâle ifâsı” ifadesi, müteveffanın amcası Yunus Necâtî Efendi'nin asıl atama evrakları çıkıncaya kadarki idarî süreci nitelendirmektedir. Ayrıca burada Hazreti Hüdâî Hankâh'ı postnişininin, Yunus Necati Efendi'nin vekaleten meşihati üstlenmesi yönünde bir takrirleri olmuştur. Rüveyde Hanım'ın dergâhı “pek güzel idâre ve gelip gidenleri it'âm ettirmekte” olduğu yönündeki ibare ise onun meşihat ifa ettiğini değil, dergâhın günlük iâşe, ibâte, idare, temizlik vb. hizmetlerini yürüttüğünü tescil etmektedir. Dolayısıyla idare, Rüveyde Hanım'ın dergâha yönelik bu fiilî hizmetini takdir ederek, aile bütünlüğünün korunması ve “mahv ü perîşân edilmemesi” amacıyla meşihatın vekâleten Yunus Necâtî'ye intikaline onay vermiştir. Sonuç olarak Rüveyde Hanım'ın vekâleten meşihat yürüttüğü değil, meşihatın eşinin kardeşi Yunus Necati Efendi tarafından vekâleten yürütüldüğü süreçte vefat eden oğlu Ali Rıza Efendi'nin ailesinin barınma ve geçim haklarının korunması için resmî makamlara başvurduğu anlaşılmaktadır.

Eşi için meşihat talebinde bulunan bir başka kadın örneği Emine Hanım'dır. 2 Cumâdelülâ 1322 (5 Ağustos 1904) tarihli belgeye göre Emine isimli bir hanım, Üsküdar'daki Şeyh Ahmed Dergâhının meşihat görevine eşi Hüsnü Efendi'nin getirilmesi için dilekçe sunmuştur. Yapılan arşiv incelemesinde, söz konusu görevin zaten 1875 yılında bir padişah beratıyla Ahmed Şerafeddin Efendi'ye³³ verildiği ve kurumun vakfiyesi kayıtlı olmadığı için atama şartlarının değiştirilemediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Emine Hanım'ın talebinin reddine karar verilmiştir.³⁴ Benzer başka bir örnekte Hamide isimli bir hanım, Beşikçizâde Dergâhı³⁵ meşihatine eşi için bir talepte bulunmuş, ancak bu talep de vakıf şartları engeline takılmıştır. İncelemeler sonucunda, söz konusu makamın vakıf şartı gereğince Nakşibendi tarikatından Feyzi Efendi'ye önceden verildiği anlaşılmıştır. Mevcut atamanın vakfiyeye uygun olması sebebiyle Hamide Hatun'un talebinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. 17 Muharrem 1320 (26 Nisan 1902).³⁶ Bu kararların MMN (1866) 15. maddesi: “Bir tekye münhal oldukda evvela kangı tarîk üzere şart ve bina kılınmış ise yine şart-ı vâkıfa mürâât olunacaktır.”³⁷ uyarınca alındığı söylenebilir. Bu kayıtlar, kadınların aileleri adına resmi makamlara meşihat için başvuruda bulunabildiklerini ve dolayısıyla tasavvufî hayatın içerisinde aktif olarak yer alabildiklerini göstermektedir.

1317/1919 tarihli başka bir kayıttan yine kocası için meşihat talep eden bir kadın öğrenilmektedir. Meclis-i Meşâyih kayıtları bu vesileyle Haseki Bayram Paşa Tekkesinin³⁸ meşihat tevcihi sürecinde yapılan bir itirazı ve idarenin sınav usulüne dayalı

³³ Turgut Kut, “İstanbul Hânkâhları Meşâiyi”, *Journal of Turkish Studies* = *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 19/[In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hâtıra Sayısı I] (1995), 23-24.

³⁴ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 3/662.

³⁵ M. Baha Tanman, “Beşikçizade Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 2/161; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 141-142.

³⁶ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 3/555.

³⁷ Varol, “Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi”, 63.

³⁸ Kadiri şeyhlerine meşruta bir tekkedir. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/311-312. Faal olduğu devirlerde Veysel Karanî'ye ait olduğu rivayet edilen bir arakiyenin yanısıra Hz. Muhammed'in olduğuna inanılan bir pabucun muhafaza edilmesinden ötürü “Paşmak-ı Şerif Tekkesi” adıyla da anılmıştır. Son postnişinlerinden Şeyh Ahmed Müştâk Efendi'nin (öl. 1881) lakabından dolayı “Baba Efendi Tekkesi” olarak da tanınmıştır. 18. Yüzyılın başında Bayramiliğin Himmeti koluna, aynı yüzyılın sonuna doğru Halvetiliğin Sünbülî koluna, 19. Yüzyılın ortalarında da Kâdiriliğe bağlandığı tespit edilmektedir. M. Baha Tanman, “Bayram Paşa Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 2/101; Kut, “İstanbul Hânkâhları Meşâiyi”, 38.

incelemesini aydınlatmaktadır. Belgelere göre Vasfiye Hanım, tekke meşihatının daha önce haksız bir şekilde başkasına verildiğini iddia ederek, görevin hak sahibi olduğunu belirttiği eşi Şevkullah Efendi'ye tevcih edilmesi için resmi makamlara başvurmuştur. Konuyu inceleyen Meclis, önceki tevcih işleminin nizama uygun olduğunu, Şevkullah Efendi'nin ise vaktinde sınava davet edilmesine rağmen katılım sağlamadığını tespit etmiştir. Kararda, Şevkullah Efendi'nin sürece dahil olmaması nedeniyle talebin haksız olduğuna hükmedilmiş ve mevcut tevcih kayıtlarının içeriği dilekçe sahibine izah edilmiştir.³⁹ Kararın alınmasında MMN (1891) 11. maddede açıklanan Meclisin şifahî olarak yapacağı imtihan kuralının etkili olduğu görülmektedir.⁴⁰

Görüldüğü üzere Meclis, kadınlar tarafından sunulan dilekçeleri titizlikle ele alarak ciddiyet ve şeffaflıkla meseleleri çözüme kavuşturmuştur. Meclis, aldığı kararlarda nizamname hükümlerine uygun kararlar vermiştir. İncelenen belgeler göstermektedir ki kadınlar; eşleri, çocukları veya kendileri adına Meclis-i Meşâyih dilekçeler vererek tekkelerdeki idari süreçleri bizzat takip etmişlerdir. Ancak kadınların idareden yaptıkları talepler her zaman olumlu sonuçlanmamıştır. Özellikle meşihat taleplerinin reddedildiği, vakıf şartlarının izin vermediği veya vefat eden şeyhin yerine dışarıdan yeni bir postnişinin atandığı durumlarda bazı ihtilaflar yaşanmıştır. Aşağıdaki bölüm, talepleri karşılanmayan veya ikamet hakları tehlikeye giren kadınların, dergâh mekânını terk etmeyerek ve kapıları kilitleyerek resmî makamlarla verdikleri hukuk mücadelelerini ele almaktadır.

3. Müteveffa Şeyhin Ailesiyle Yeni Şeyhler Arasında Yaşanan İhtilaflar:

Osmanlı tekkeleri, sadece topluca zikir ve ibadet yapılan mekânlar değil; aynı zamanda şeyh ailelerinin barındığı yaşam alanlarıdır. Müteveffa bir şeyhin ardından resmî meşihatın veya vekâletin dışarıdan yeni bir kişiye verilmesi, dergâhtaki ikamet imkanlarının kimin tarafından kullanılacağı meselesini gündeme getirmiştir. Kadınların Meclis-i Meşâyih nezdindeki resmî başvurularından netice alamadıkları veya ikamet haklarını tamamen kaybetme halinde ihtilaflar, yazışma olmanın ötesine geçerek çatışmaya dönüşmüştür. Bu noktada kadınların tutumu, pasif bir mağduriyetten ziyade "kapı kilitleme", "içeri sokmama" veya "fuzulî işgal" gibi fiziksel bir mücadeleye dönüşmüştür. Aşağıdaki örnekler, resmî meşihat yetkisi ile şeyh ailelerinin ikamet/mülkiyet iddiaları arasındaki hassas dengenin idare, kolluk kuvvetleri (Zabtiye) ve yargı mercileri tarafından nasıl yönetildiğini ortaya koymaktadır:

14 Şaban 1304 (8 Mayıs 1887) tarihli Meclis-i Meşâyih kaydı, Laleli civarındaki Alacamescit Dergâhında⁴¹ mülkiyet ve tasarruf hakkının devri sırasında yaşanan barınma sorununu ve idarenin bu konudaki kesin tavrını belgelemektedir. Belgeye göre, dergâhın meşihati resmen kendisine tevcih edilmiş olan Şeyh Süleyman Efendi (öl. 1310/1892)⁴² merhum şeyhin eşinin dergâhı boşaltmaması nedeniyle görevi devralamadığını belirterek şikâyetle bulunmuştur. Konuyu değerlendiren Meclis,

³⁹ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 4/172, 176, 181.

⁴⁰ Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi", 66. Ayrıca bkz. Ayar, "Cihât Mevzuatı", 150, 156-159.

⁴¹ Mercimek Tekkesi, Şeyh Sâdık Efendi Tekkesi olarak da anılan bu Rifâî dergahında görev yapan şeyhler için bkz. M. Baha Tanman, "Mercimek Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 5/394; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), 400.

⁴² Süleyman Efendi'nin Nakşibendî nisbesi de bulunmaktadır. Kut, "İstanbul Hânkâhları Meşâyihî", 65; Tanman, "Mercimek Tekkesi", 5/394; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), 400.

meşihat makamının yeni sahibi belliyken merhum şeyhin eşinin dergâhı işgal etmesinin hukuken kabul edilemeyeceğine hükmetmiş ve şahsın dergâhtan tahliye edilmesi için kolluk kuvvetlerinin devreye sokulmasına, yani Zabtiye Nezâretine resmi yazı yazılmasına karar vermiştir.⁴³

4 Muharrem 1340 (7 Eylül 1921) tarihli bir müzekkire, Eyüpsultan Oluklubayırı Mahallesi'ndeki Arapzâde Şeyh Hacı Ali Efendi Dergâhında⁴⁴ yaşanan bir mekân tahsisi ve yetki devri meselesini konu edinmektedir. Belgeye göre, meşihat makamı kendisine tevcih edilen yeni şeyh Mehmed Fevzî Efendi⁴⁵ dergâhın merhum şeyhi Mehmed Ali Efendi'nin eşi Saliha Hanım tarafından "fuzûlî" olarak işgal edilmesi nedeniyle ailesiyle birlikte kiralık yerlerde zor durumda kalmıştır. Yapılan incelemede, dergâhın "bir buçuk odadan ibaret" kısıtlı fiziki imkanlara sahip olması sebebiyle iki ailenin aynı anda barınmasına elverişli olmadığı anlaşılmıştır. Saliha Hanım'ın bakımını üstlenebilecek Bahriye Yüzbaşısı Muhsin Efendi adında bir ağabeyi bulunduğu ve Muhsin Efendi'nin de bu şer'î sorumluluğu kabul ederek kardeşinin kendi yanına nakledilmesini talep ettiği belirtilmiştir. Meclis, Saliha Hanım'ın ağabeyinin yanına yerleştirilerek dergâhın asıl görevlisi olan Şeyh Mehmed Fevzî Efendi'ye teslim edilmesi yönündeki idari kararı Fetva Makamının onayına sunmuştur.⁴⁶ MMN (1866) 1. maddesi ve (1891) 3. maddesi,⁴⁷ meclisin doğrudan doğruya karar vermeye yetkili olmadığını, Meşihat ve Evkafı ilgili konularda uyuşmazlıkları müzakere ederek alacağı kararları onaylanmak üzere Şeyhülislam/Meşihat makamına sunmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir.

Ayasofya civarında bulunan ve Sancaktar Baba Türbesi yahut Abdurrahman-ı Sâmi (Nakşibend Ağa) Dergâhı⁴⁸ olarak anılan yapı etrafında 1901–1905 yılları arasında yaşanan ihtilaflar, Osmanlı'nın son dönemlerinde tekke, türbe, meşihat ve türbedarlık görevlerinin nasıl çok boyutlu ve karmaşık bir hukuki denetime tâbi tutulduğunu göstermektedir. Sürecin kökeni, müteveffâ Şeyh Râşid Efendi (öl. 1296/1879) dönemine uzanmakta; meşihatın tekliği, türbeye tahsis edilen hânelerin yol istimlâkiyle ortadan kalkması ve bu durumun doğurduğu mekânlar üzerindeki belirsizlikler, ilerleyen yıllarda taraflar arasında ciddi bir çekişmeye zemin hazırlamıştır. Ahmed Hulûsi Efendi'nin şeyhlik beratıyla temsil ettiği meşihat iddiası ile türbedar Sıdika Hanım'ın eski uygulama, mahkeme kararları ve Fetvâhâne görüşleriyle desteklenen türbedarlık tasarrufu, özellikle türbeye bitişik olmakla birlikte evkaf kayıtları ve haritalar gereğince türbeden ayrı kabul edilen mescid ve müstemilat üzerinde çatışmıştır. Ahmed Hulûsi Efendi'nin Sıdika Hanım'a sebb ü şetm iddiasıyla başlayan süreç, kısa sürede Sıdika Hanım'ın da şeyhin görevini engellemesi, hane tasarrufu, zikir ve mukabele icrasına müdahale gibi meseleleri de içine alarak Mahkeme-i Teftiş, Meclis-i Meşâyih, Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye, Fetvâhâne ve Evkaf-ı Hümayun Nezâreti arasında dolaşan uzun bir

⁴³ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 2/322.

⁴⁴ Kut, "İstanbul Hânkâhları Meşâyih", 56-57.

⁴⁵ Bir Nakşibendî Dergâhı olan bu tekkenin son şeyhi olan Mustafa Fevzi Efendi, tekkelerin kapatılmasından sonra takibata uğraması nedeniyle ailesiyle Medine'ye yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Mesut Ayar, "Eyüpte İsmi Unutulmuş Bir Tekke: Şeyh Arapzâde Hacı Ali Efendi Nakşibendî Dergâhı", *Yücel Dağlı Anısına*, ed. Evangelia Balta vd. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2011), 40.

⁴⁶ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 7/363, 475.

⁴⁷ Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi", 60, 64.

⁴⁸ Abdurrahman Şâmi ve Alemdâr gibi isimlerle de anılan tekke için bkz. M. Baha Tanman, "Abdurrahman Şâmi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993), 1/19-20. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), 394.

hukukî ve idarî sürece dönüşmüştür. Bu süreçte Meclis-i Meşâyih, meselenin kendi yetki alanında olmadığına hükmederek dosyayı adli mercilere yönlendirmiş; Mahkeme-i Teftiş ve Fetvâhâne ise kesinleşmiş ilâmlara karşı yeni istidâ ve temyiz taleplerinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Ahmed Hulûsi Efendi'ye temyiz hakkı tanınmakla birlikte, meşihat makamları bakımından yapılacak bir işlem kalmadığı kendisine tebliğ edilmiş ve ihtilaf usulî olarak kapanmıştır. Nihai aşamada Evkaf Nezâretinin devreye girmesiyle türbe ile tekke arasındaki sınır, fiilî kullanımdan ziyade berat-ı âlî, evkaf kayıtları ve şeri hükümler esas alınarak belirlenmiş; Sıdika Hanım'ın yetkisinin türbe sınırlarıyla mahdud olduğu, buna karşılık Ahmed Hulûsi Efendi'nin tekke mekânında zikir ve mukabele icrasının meşru olduğu hükme bağlanmıştır. Bu yönüyle Sancaktar Dergâhı örneği, Osmanlı'nın son dönemlerinde tasavvuf kurumlarının manevî otoriteyle birlikte hukuk, bürokrasi ve vakıf düzenlemeleri çerçevesinde şekillendiğini; kadın bir türbedarın ise bu hukukî yollar aracılığıyla konumunu koruyabildiğini gösteren dikkat çekici bir örnek sunmaktadır.⁴⁹

Bu vaka, bir yandan kadının resmî türbedar sıfatıyla ve büyük ihtimalle kadınlara mahsus toplantılarda yetkin konumda tanındığını; diğer yandan ise tekke ve türbe ayrımı üzerinden yetki sınırlarının çizildiğini göstermektedir. Böylece kadınlara tanınan alanın, görev tanımı ve mekânla sınırlı bir çerçevede ele alındığı anlaşılmaktadır.

Bazı durumlarda vefat eden şeyhlerin eşleri dergâhtan ayrılmak istememişler, yeni görevlendirilen şeyhlerle birtakım sorunlar yaşamışlar, meselelerin Meclis-i Meşâyih'e intikaliyle bu sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Buna dair bir örnek şöyle gelişmiştir: Çenezâde Dergâhında⁵⁰ müteveffa şeyhin eşi Emine Hanım, yeni atanan vekilin ayin icra etmesine karşı çıkarak dergâhın kapılarını kapatmış ve meşihat vekâletini tanımadığını beyan etmiştir. 11 Kasım 1899 tarihli belgede bu tutum Meclis-i Meşâyih tarafından uygun görülmemiş; Emine Hanım'ın dergâhtan çıkarılmasına ve gerektiğinde Zaptiye Nezâretinin devreye sokulmasına karar verilmiştir. Aynı süreçte Emine Hanım'ın dilekçesini kendi mührüyle sunması, kadınların resmî başvuru yollarını kullandıklarını da göstermektedir.⁵¹ 16 Şubat 1901 tarihli devam kaydında ise direnişin sürmesi hâlinde dergâh kapılarının zorla açılmasının dahi gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Emine Hanım, idarenin gönderdiği özel memurun uyarılarına rağmen İbrâhim Efendi'nin vekâletini katıyyen kabûl etmeyip direnişini sürdüreceğini beyan edince, Zabtiye Nezâreti sorunun ancak cebren halledilebileceğini rapor etmiştir. Ancak Meclis-i Meşâyih, kolluk kuvvetlerinin sert müdahalesi yerine müzakere ve nasihat yolunu sonuna kadar kullanmayı tercih etmiş; neticede Emine Hanım ikna edilerek dergâhın güzelliikle yeni vekile teslimi sağlanmış ve kesintiye uğrayan tarikat ayinleri yeniden başlatılmıştır.⁵² Bu vaka, şeyh ailelerinin meşruiyet iddialarını sadece sözlü itirazlarla değil "kapı kilitleme" gibi eylemlerle mekânı kapatarak devlet otoritesine karşı bir pazarlık aracına dönüştürdüklerini göstermektedir. Bu vaka, kadınların dergâh mekânını sahiplenerek bir yaşam alanı olarak gördüklerini; ancak tarikat erkânının icrasına müdahalenin kabul edilemez bir davranış olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

⁴⁹ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 3/524, 559, 618-619, 628, 664, 665-666, 685, 692, 703.

⁵⁰ Kâdirîliğin Rûmiyye koluna bağlı tekke ve şeyhleri için bkz. Kut, "İstanbul Hânkâhları Meşâyih'i", 12; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), 343-344.

⁵¹ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 3/370-371.

⁵² Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 3/446-447.

Benzer bir durum, Silivrikapı civarındaki Seyyid Seyfullah Efendi Dergâhında 28 Safer 1338 (22 Kasım 1919) tarihli belgede ele alınan sorundur. Belgeye göre, dergâhın vefat eden şeyhi Şücaeddin Efendi'nin (öl. 1334/1916)⁵³ eşi, meşihat makamına vekâleten atanan Mustafa Nuri Efendi'nin dergâha girişini ve vazifesini ifa etmesini fiilen engelleyerek mekânı tahliye etmemiştir. Meclis-i Meşâyih, şeyh ailesinin bu tasarrufunu fuzûlî işgâl olarak nitelendirip vakıf hukukuna ve nizami hükümlere aykırı bulmuş; işgalin sonlandırılması için kolluk kuvvetlerinin devreye girmesine ve dergâhın zor kullanılarak tahliye edilip yeni görevliye teslimine hükmetmiştir.⁵⁴ Bu olay, merkezi idarenin, tekkelerin işleyişini sekteye uğratan ailevi hak iddiaları karşısında kurumun aslı ve vakfî niteliğini korumak adına sert tedbirler alabildiğini ve şeyh ailesi olmanın kurumsal işleyişin önüne geçmesine izin vermediğini göstermektedir.

1341 (1922) tarihli kayıtlar, son dönem Osmanlı tekkelerinde idari denetim ve vakıf şartlarına riayet konusuna ışık tutan somut bir örnek teşkil etmektedir. Belge, Beyoğlu Taksim civarında bulunan Paşa Baba Dergâhının⁵⁵ eski şeyhi merhum Ahmed Resmî Efendi'nin kızı Feride Hanım ile dergâhın mevcut şeyhi İzzet Efendi arasında yaşanan bir ikamet ihtilafını konu almaktadır. Feride Hanım, dergâhta ikamet ettiği odanın Şeyh İzzet Efendi tarafından değiştirilmesi ve kendisine müdahale edilmesi üzerine resmi makamlara bir arzuhal sunarak şikâyetle bulunmuştur. Konuyu inceleyen Meclis, Feride Hanım'ın vakıf lehtarlarından olması hasebiyle, vakıf kurucusunun koyduğu şartlar gereği dergâhta iskân hakkının bulunduğunu ve bu hakkın ihlal edilemeyeceğini tespit etmiştir.⁵⁶ Bu hukuki tespit neticesinde Şeyh İzzet Efendi makama celbedilerek, kendisine usul ve adaba aykırı davranışlardan kaçınması yönünde gerekli uyarılar yapılmış ve Feride Hanım'ın mağduriyeti giderilmiştir.⁵⁷

1883 yılında ortaya çıkan ihtilaf çok nadir ve önemli bir olay olup vakıf gelirleri ve şeyh ailesinin hukukî konumuna dair sınırların nasıl çizildiğini göstermektedir. Müteveffâ postnişin Şeyh Süleyman Sabri Efendi'nin (öl. 1298/1880) vefatının ardından zevcesi Saniye Hanım'ın, Sultanahmet Firuz Ağa Mahallesi Toprak Sokak'ta bulunan Kaygusuz İbrahim Baba Dergâhına⁵⁸ ait eshâm⁵⁹ gelirlerinin berat ve koçanını kendisinde bulundurmak suretiyle bunları miras malı gibi tasarruf etmeye devam ettiği anlaşılmış;

⁵³ Kendisini yakından Vassâf'a göre şeyhin adı Şüaeddîn olup kendisi Seyyid Nizam ve Seyyid Seyfullah neslindendir. Tekke son dönemlerinde Halvetiliğin Ahmedîlik şubesine bağlı Sinâniyye kolundan olup Seyyid Nizam Tekkesi olarak da bilinmektedir. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/143-144; M. Baha Tanman, "Seyyid Nizam Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 6/544; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), 201-202.

⁵⁴ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 4/226; 7/11.

⁵⁵ 1218/1803 yılında Hocaâde Mehmed Tâhir Efendi tarafından yaptırılan bu Rifâî dergahı aynı zamanda bânisinin adıyla da bilinmektedir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), 393.

⁵⁶ Vakfın şartlarına uyulmasının gerekliliğiyle ilgili MMN 15. madde için bkz. Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi", 63.

⁵⁷ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 7/538-539.

⁵⁸ Saniye Hanım'ın eşi Şeyh Süleyman Efendi (Molla Çelebi), Fındıklı camii imamı olarak da görev yapmıştır. Kadiriiliğin Resmîyye koluna bağlı olan dergah ve şeyhleri için bkz. M. Baha Tanman, "Kaygusuz Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 4/500; Kut, "İstanbul Hânkâhları Meşâyih'i", 38; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. yüzyıl), 363-364.

⁵⁹ Pay, hisse anlamına gelen "sehm" kelimesinin çoğulu olan esham Osmanlı mali sistemindeki bir iç borçlanma terimidir. Mukataa vergilerinden bazılarına ait yıllık nakdî gelirlerin, faiz denilen belirli bölümlerinin sehimler halinde pay edilerek özel şahıslara "muaccele" adı verilen peşin bir meblağ karşılığında kaydıhayat şartı ile satılmasıdır. Satışa sunulan, bir mukataaya ait yıllık nakdî gelirin hiçbir zaman tamamı değil sadece faiz denilen belirli bölümüdür. Bkz. Mehmet Genç, "Esham", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/376.

buna karşılık meşihat cihetinin, vakfiyedeki şartlar gereğince ve postnişinlik makamının intikali sebebiyle es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Sürûrî Efendi'ye tevcih edildiği açıkça belirtilmiştir. Belgelerde, Kaygusuz İbrahim Baba'nın sağlığında söz konusu eshâm gelirlerini Hazine-i Celîleden alarak dergâh dervişlerinin iâşesine tahsis ettiği, ancak bu tasarruf yetkisinin postnişinlik makamına bağlı olduğu vurgulanmış; Saniye Hanım'ın, vefat eden eşinin mührüyle bu gelirleri almaya devam etmesinin şer'an ve hukuken câiz olmadığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede Meclis-i Meşâyih ve Maliye Nezâreti, eshâm-ı mübeddelenin dergâh fukarâsı ve dervişlerinin taâmiyesine sarf edilmek üzere yeni postnişin Mehmed Sürûrî Efendi adına tashih edilmesini gerekli görmüş; Saniye Hanım'ın tasarrufu ise şahsî mülkiyet veya türbedarlık benzeri bir hak olarak değil, vakıf hukukuna aykırı bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰

Sonuç / Conclusion

Bu çalışma, Osmanlı'nın özellikle son dönemlerinde kadınların tasavvuf tarihindeki konumunu ve faaliyetlerini menâkıbnâmeler ve tasavvufî rivayetler üzerinden değil, arşiv belgeleri ve Meclis-i Meşâyih kayıtları üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. İncelenen kayıtlar, kadınların tekke hayatında yalnızca müride veya şeyh ailesinin mensubu olarak değil; belirli şartlar altında irşad faaliyeti yürüten, vakıf haklarını savunan, meşihat talebinde bulunan ve idarî süreçlerde muhatap alınan şahsiyetler olarak da yer aldıklarını göstermektedir.

Meclis-i Meşâyih kayıtları kadınların tekke hayatındaki yerinin yalnızca irşad faaliyetleriyle sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Halime Hatun, Rüveyde Hanım, Vasfiye Hanım, Emine Hanım ve Hamide Hanım örneklerinde görüldüğü üzere kadınlar vakıf hakları, meşihat tevcihi, aile fertlerinin görevlendirilmesi ve tekke tasarrufu gibi meselelerde doğrudan idarî süreçlerin bizzat içerisinde olmuşlardır. Kadınların bu davranışları aynı zamanda kendilerine duydukları özgüvenin bir yansıması olarak okunabilir. Ve tekke hayatının bu konuda kadınların sosyal gelişimlerine destek olduğu kabul edilebilir.

Meclis-i Meşâyih ve Tevcih-i Cihât Nizamnâmeleri, merkezî idarenin tekkeler üzerindeki kontrol ve denetimini artırırken, kadınların tasavvuf alanındaki varlığına dönük tutumunu da netleştirmiştir. Vakıf hukuku ilkelerine sadık kalınarak kadınların zâviyedarlık, tevliyet, ikamet ve iâşe hakları nizamnâmelerdeki hükümler gereğince titizlikle korunmuş ve kadınlar resmi muhatap kabul edilmiştir. Ancak iş resmî meşihat tevcihine, ayin idaresine ve postnişinlik beratına geldiğinde, Meclis-i Meşâyih Nizamnâmeleri'nin getirdiği şifahi imtihan, vekâlet/nâib atama şartları işletilerek resmi meşihat alanı kadınlara tamamen kapatılmıştır. Netice itibarıyla, son dönem Osmanlı tasavvuf bürokrasisi kadınların barınma ve iâşe gibi sosyal ve ekonomik haklarını korumaya çalışırken, resmi-kurumsal meşihat yetkisini erkeklere mahsus kılmıştır.

Diğer taraftan müteveffâ şeyh ailelerinden bazıları yeni görevlendirilen şeyhlerle çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Özellikle tekkede ikamete devam edebilmek ve geçimlerini temin edebilmek amacıyla bazı kadınlar dergâhta ayin yapılmasını engelleme noktasına varmışlardır. Hatta dergâhın gelirlerini usulsüz bir şekilde kullanmaya devam eden olmuş, Meclis-i Meşâyih da meşihat ve vakıf hükümleri gereğince gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Meclis-i Meşâyih hemen her konuda kendisine çizilen sınırlar dahilinde kararlar vermiş,

⁶⁰ Yılmaz vd., *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, 1/158-159.

yetkisini aşan konuları üst mercilere iletmış fakat genel olarak müteveffâ şeyhlerin geride kalan eş ve çocuklarının mağdur olmamaları için gerekli hassasiyeti ve merhameti göstermiştir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Beyanı (Yazar/lar)	Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde sınırlı ölçüde yapay zekâ araçlarından yararlanılmış olup, içerik, analiz, yorum ve sonuçlara ilişkin tüm akademik sorumluluk yazara aittir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Artificial Intelligence Statement (Journal)	The author declares that artificial intelligence tools were used during the preparation of this study. The author bears full responsibility for the scientific content, analyses, and conclusions of the study regarding the use of artificial intelligence tools.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Akman, Zekeriya. *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*. ed. Yasin Topaloğlu. Ankara: Elips Kitap, 2013.

Arı, Osman Sacid. *Meclis-i Meşâyih Arşivine Göre Hicri 1296-1307 (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Ayar, Mesut. "Eyüpte İsmi Unutulmuş Bir Tekke: Şeyh Arapzâde Hacı Ali Efendi Nakşibendî Dergâhı". *Yücel Dağlı Anısına*. ed. Evangelia Balta vd. 31-51. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2011.

Ayar, Talip. "Cihât Mevzuatı". *Vakıflar Dergisi* 48 (2017), 145-193. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.373736>

Aydın, Meliha. *Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879-1909)*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Bardakçı, Mehmet Necmeddin. "Hızır Bey Tarafından Eğirdir'de Kurulan Zaviyede Bir Kadın Şeyh: Şehribânû Hanım". *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu V: Hamidoğulları Beyliği: Bildiriler*. ed. Mehmet Şeker vd. 259-278. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

Çetin, Nuran. "Tasavvufta Kadın Anlayışı". *Müslüman Kadının Tarihi - 3 Düşüncede Müslüman Kadın*. ed. Feyza Betül Köse. 141-158. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

Çifçi, Fazıl. *Kastamonu Camileri - Türbeleri ve Diğer Tarihî Eserler -I-*. Ankara: Kastamonu Belediyesi, 4. Basım, 2012.

Çubukçu, Hatice. *İlk Dönem Hanım Sûfiler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.

Derviş İbrahim Hilmi Bey. *Menâkıbnâme-i Mustafâ Saft-i Âmedî*. çev. Serdar Uğurlu. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2017.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), AE.SABH.İ, 267/18000.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA,) MVL., 648/28.

Durmuş, Mine. *Meclis-i Meşâyih Sultan II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar*. İstanbul: Sufi Kitap, 2. Basım, 2024.

Erdoğan, Abdülkerim. "İmruu'l-Kays ve Ankara Arab Dağı (Cebel-i Arab)". *Büyük Arap Şairi İmruu'l-Kays ve Ankara*. ed. Atik Aydın vd. Ankara: ASBÜ Yayınları, 2024.

Genç, Mehmet. "Esham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/376-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 2. Basım, 1983.

Gördebil, Osman. "Aziz Mahmûd-ı Hüdâî Hulefâsından Devâtî Mustafa Efendi ve Kastamonu'da Kurduğu Celvetî Tekkesi". *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6 Mayıs 2014*. 247-257. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014.

Güloğlu, Nazife Vildan. *Tasavvufta Kadın*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2011.

Gürer, Dilaver. "Sıfatü's-Safve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

İbnü'l-Cevzî. *Sıfatü's-Safve*. ed. Mahmud Fâhûrî - Muhammed Revvâs Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 3. Basım, 1405.

Kaya, İsmail. *Meclis-i Meşayih -Osmanlılarda Devlet-Dinî Grup İlişkilerinde Denetleyici ve Düzenleyici Bir Kurum-*. Ankara: Fecr Yayın, 2023.

Kut, Turgut. "İstanbul Hânkâhları Meşâyih". *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları* 19/[In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hâtıra Sayısı I] (1995), 1-156.

Küçük, Hülya. "Kütahya Mevlevîhânesi'nin Hanım Şeyhleri". *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği (Ergun Çelebi Sempozyumu 23-25 Ekim 2014)*. ed. Bilal Kemikli - Asiye Tıgılı. 181-201. Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015.

Küçük, Hülya. "Mevlevî Hanım Halife ve Şeyhler". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/20 [Mevlânâ'ya Armağan Sayısı] (2007), 69-78.

Küçük, Hülya. "Tasavvuf Literatüründe 'Anne' Kavramı ve Mürşid Olarak Anneler: Türâbî (Biyolojik) Anneden İlâhî Anneye". *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2023), 41-62. <https://doi.org/10.32739/ustad.2023.3.39>

Özcan, Serpil. "Arşiv Belgelerine Göre Tekkelerde Kadınlar ve Görevleri". *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2022), 615-644. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.111797>

Öztürk, Nazif. "Mütevelli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.

Reis, Bedriye. "Bolu'da Halvetîliğ'in Temsilcileri". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (2016), 423-451.

es-Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Tabakâtu's-Sûfiyye ve Yelîhi Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâtî's-Sûfiyyât*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424.

Tabakoğlu, Mehmet. "Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyılda Bolu Aktaş Halvetî Dergahı, Mustafa Safî Efendi (ö. 1263/1846) ve Oğlu Nasrullah Efendi (ö. 1312/1896)". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 26/1 (2026), 412-425. <https://doi.org/10.11616/asbi.1824153>

Tanman, M. Baha. "Abdurrahman Şamî Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 1/19-20. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993.

Tanman, M. Baha. "Bayram Paşa Külliyesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2/101-103. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Tanman, M. Baha. "Beşikçizade Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2/161. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Tanman, M. Baha. "Kaygusuz Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 4/500. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Tanman, M. Baha. "Mercimek Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 5/394. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Tanman, M. Baha. "Seyyid Nizam Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 6/544-545. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Uludağ, Süleyman. *Sûfî Gözüyle Kadın*. İstanbul: İnsan Yayınları, 6. Basım, 2014.

Varol, Muharrem. "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23 (2010), 39-68.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. thk. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Basım, 2004.

Yılmaz, Hasan Kamil - Işık, Ayhan - Aydın, Meliha (ed.). *Meclis-i Meşâyih Defterleri*. 9 Cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 2025.

Yücer, Hür Mahmut. "19. Asırda Bolu Şehir Hayatında Şabanilik: Mustafa Safi Efendi ve Aktaş Dergâhı". *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Şeyh Şa'bân-ı Velî'yi Anma ve Anlama-, 4-6 Mayıs 2012 Kastamonu*. 2/289-306. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, İkinci Baskı., 2004.